

**ДОШЛО ЛИ Е ВРЕМЕ ЗА ПРОМЯНА
НА КНИЖОВНИ ПРАВИЛА СПОРЕД ЕЗИКОВИТЕ НАГЛАСИ
НА ДНЕСНИТЕ БЪЛГАРИ**

Руска Станчева
Институт за български език на БАН

**IS IT TIME TO CHANGE THE RULES OF STANDARD
BULGARIAN ACCORDING TO THE LANGUAGE ATTITUDES
OF BULGARIANS TODAY**

Ruska Stancheva
Institute for Bulgarian Language – BAS

The paper presents an analysis of the answers to a question in a representative sociological study of attitudes to possible changes in contemporary codified norms. The answers of respondents are analyzed in relation to three statistically significant variables: education, standard of living, ethnicity, as well as in relation to the variable age. The groups of respondents with a definite answer in direction of changing or maintaining the current literary rules are characterized by an active attitude towards the standard language and its rules. The group with a neutral language attitude passively uses the standard and therefore feels alienated from the standard language and marginalized.

Key words: language attitudes, standard language, codification

Въведение

Периодичното измерване на езиковите нагласи е задължителен елемент от съвременната кодификаторска практика, защото дава ценна обратна връзка за успешността на кодификаторските решения. То позволява постигането на основната цел на кодификацията – поддържане на стандарта в състояние на гъвкава стабилност, осигуряващо на книжовния език качеството му на ефективен инструмент в публичната комуникация. От своя страна кодификацията също влияе върху езиковите нагласи в посока на запазването или промяната им и така

въздействия върху елементите на символната функция на книжовния език (вж. Станчева 2019).

Въпросът за оценката на кодификацията по оста *ретроспективност/перспективност* според мненията на езиковата общност е от особена важност за кодификацията на книжовните норми, разбираана като непрекъснат и продължаващ процес (Александрова, Томов 2019). Настоящата работа представя анализ на отговорите на един от въпросите в представителна анкета на езиковите нагласи, проведена наскоро у нас. Въпросът изследва оценките на анкетираните за необходимостта от промяна на книжовните правила, защото са остарели.

Емпирични данни

Емпиричните данни са от първото в България национално анкетно проучване на езиковите нагласи към писмения български книжовен език, проведено през юли 2017 г. сред 1000 пълнолетни респонденти¹. Анкетата² е представителна по признаците *пол, местоживее* и *възраст*. Приложена е тристепенна гнездова извадка с вероятности, пропорционални на размера на общината. За извадкова рамка е използван модифициран картографски метод (по Лесли Киш). Приложен е методът на полустандартизирано face-to-face интервю по домовете на респондентите.

Няколко от въпросите в анкетата са пряко свързани с оценките на анкетираните за качествата на кодификацията. Един от тях изследва мненията им за *ретроспективността* ѝ. Целта му е да се установи в каква степен и сред кои групи от българското общество е представено мнението за промяна на книжовните правила и от какво се обуславя то. Във връзка в това в анкетата бе включен Въпрос 21.4. със следната формулировка: *Правилата на писмения книжовен език са*

¹ Социологическото проучване на езиковите нагласи е осъществено в рамките на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, осъществен със средства от Фонд „Научни изследвания“. Резултатите от проекта са представени в труда „Езиковите нагласи на днешните българи“. Т. 1: „Езикови нагласи, езиково поведение и кодификацията на книжовните норми“ (сп. „Български език“, LXVI (2019). Приложение 1) (<http://www.balgarskiezik.eu/p-2019-No1/PRILOZHENIE-1-2019.pdf>), и Т. 2: „Езикови нагласи – мотивация и оценки за спазването на книжовните норми“ (сп. „Български език“, LXVI (2019). Приложение 2) (<http://www.balgarskiezik.eu/p-2019-No2/PRILOZHENIE-2-2019.pdf>).

² Пълният текст на анкетата е достъпен на <http://www.balgarskiezik.eu/p-2019-No1/PRILOZHENIE-1-2019.pdf>.

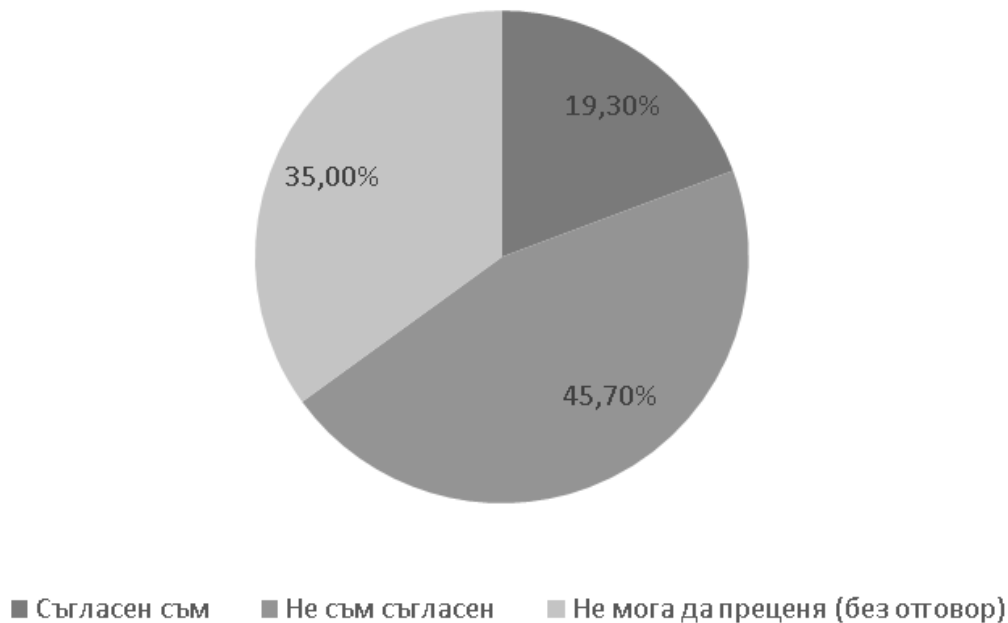
остарели и неадекватни и трябва да бъдат осъвременени. Въпросът е качествен признак резултат (т.е. отделна променлива) и многовариантен с посочване на един отговор измежду три (*съгласен – несъгласен – не мога да преценя*). Допускането, което се проверява чрез отговорите, е, че сред респондентите ще преобладава несъгласие с формулираното твърдение.

Според теоретичния модел на проекта (вж. Станчева 2017) отговорите на този въпрос се съотнасят с две от езиковите нагласи, дефинирани от П. Гарвин (вж. Гарвин 1993) – *осъзнаване на нормата* и *желание за участие*. Включването на коментирания въпрос в анкетата е свързано с извеждането на принципа за *перспективност* на кодификацията, формулиран от М. Докулил (Докулил 1952: 139) в теорията за книжовните езици на следвоенната Пражка лингвистична школа. Издигането на този принцип е продиктувано от формулираната по-рано в теорията опозиция *статичност на кодификацията/динамичност на книжовната норма*. Тази опозиция е обусловена от факта, че предпоставка за възникването на кодификацията е тъкмо писмената, а не устната форма на книжовния език. Следването на принципа за перспективност изисква според М. Докулил да се отчита балансът между други четири постулата, които трябва да следва езиковата култура, за да е адекватна на съвременните комуникативни условия: „1. функционално усъвършенстване; 2. сближаване на писмения кодифициран език с устния, продиктувано от еволюцията на езика; 3. редовност и икономичност и 4. гъвкава стабилност и еднообразие“ (Докулил 1952: 140).

Анализ на мненията за необходимостта от промени на писмените книжовни правила

Графика 1 по-долу показва общото разпределение на мненията на анкетиранияте с посоченото във въпроса твърдение.

Този общ резултат би могъл да бъде оценен като свидетелство за известно напрежение между членовете на езиковата общност, тъй като анкетиранияте, смятащи, че не е необходимо осъвременяване на книжовните правилата, макар и мнозинство, са по-малко от половината респонденти.



Графика 1. Общо разпределение на отговорите на анкетираниите

Изборът на отговора *не съм съгласен* (чийто дял е най-висок) маркира онази част от анкетираниите, които изразяват удовлетвореност от действащата кодификация (в степенята, в която, разбира се, я познават). Посочването му от значителна част от анкетираниите говори за положителна езикова нагласа към сега действащата кодификация и за мотивация да се спазва кодифицираната норма като цяло. Делът на удовлетворените от кодификацията говори, че тези респонденти са всъщност най-успешните *бинормисти* (термин на Й. Вахек), които умело превключват от устна към писмена реч и обратно в зависимост от комуникативните си намерения и условията на комуникативната ситуация. Избралите този отговор респонденти надделяват решително (повече от два пъти) над споделящите противоположното мнение – че е необходимо осъвременяване на сега действащите правила.

Общото разпределение на отговорите говори, че днешната кодификация е балансирана и перспективна като цяло. По-голямата част от езиковата общност идентифицира книжовните правила с *приемливото* и *уместното* и не ги възприема като пречка за осъществяване на комуникативните си потребности в официалното общуване. Ето защо може да се твърди, че като непрекъснат и продължаващ процес днешната кодификация участва успешно в поддържането и задълбочаването на *еталонната символна функция* на книжовния език.

От друга страна, далите категоричен отговор респонденти (съответно *не съм съгласен* или *съгласен съм*) могат да се обединят в една група. Характеризира я признакът *активно отношение към книжовния*

език и неговите правила. Взет сумарно, делът на тези анкетираните е 65%. Това са респондентите, за които може определено да се твърди, че споделят във висока степен езиковата нагласа *осъзнаване на нормата*, която корелира с *еталонната функция* на книжовния език. Зад отговорите на тези анкетираните стои убеждението, че познават действащите книжовни норми и затова застъпват категорично едно от двете противоположни мнения при отговорите на коментирания въпрос.

Обобщената група на хората с ясно определено мнение от своя страна се противопоставя на онези 35% от анкетираните, които са избрали отговора *не мога да преценя*. Този отговор издава най-общо неангажираност с проблемите на днешния книжовен език, както и това, че тези респонденти не споделят нагласата *осъзнаване на нормата*.

По-нататък ще прецизираме анализа на отговорите на коментирания въпрос на всяка една от трите групи във връзка с демографските променливи, при които е налице статистически значима връзка с отговорите на изследваното твърдение: *Правилата на писмения книжовен език са остарели и неадекватни и трябва да бъдат осъвременени*. Данните от анкетата сочат, че такава връзка има при демографските променливи *образование, материален статус, етнос*.

Кой иска запазване на статуквото?

Изразилите *положителна езикова нагласа* спрямо днешната кодификация преобладават във всички подмножества респонденти, обособени по трите, посочени по-горе, демографски критерия. Ако се опитаме да съставим профил на анкетираните, избрали най-често отговора *не съм съгласен* на промени в правилата, той би изглеждал така. Удовлетворени от сегашната кодификация са най-вече *висшистите* (63.6%), *заявилите, че живеят без лишения* (60.8%), *самоопределилите се като българи* (48.8%). Това означава, че тези анкетираните припознават в днешния книжовен език средство, което им осигурява успешна професионална реализация и добро материално благосъстояние, а заедно с това им дава самочувствието на общност с развит собствен стандартен език.

Кой иска промяна на книжовните правила?

Отговорите в групата на хората с *отрицателната нагласа* към днешната кодификация се разпределят според трите демографски променливи по следния начин. При признака фактор *образование* желаещите смяна на статуквото се разпределят почти поравно в групите на *висшистите*, на хората със средно и на тези с основно образование. Техният дял във всяка от групите е около и малко под 1/5 (вж. Графика 2). При фактора *образование* най-слабо е изразена отрицателната нагласа сред

респондентите с по-ниско от основното образование. Едва 4.8% от тях са заявили, че кодификацията е ретроспективна, като този процент е в границите на статистическата грешка (5%) на изследването. Различната степен на образованост на желаещите промени на книжовните правила предполага, че тези анкетирани познават книжовните правила в нееднаква степен и поради това едва ли споделят едни и същи оценки кои точно правила са остарели и как трябва да се променят.

Според фактора *етнос* най-критично настроени към сегашната кодификация са самоопределилите се като българи – над 1/5 от тази група подкрепя необходимостта от осъвременяване на кодификацията, докато в останалите етнически групи тази критичност не намира почва и е слабо изразена или почти отсъства (вж. Графика 4). Данните според признака фактор *етнос* дават основание за извода, че заявите се като българи са ангажирани определено в най-висока степен с проблемите на книжовния език измежду всички български граждани, поради което са и най-критични. Освен това си заслужава да се подчертае и това, че в групите на определилите се като небългари най-слаба отрицателна реакция спрямо днешните книжовни правила личи в групата на заявите, че са роми (едва 3.7% – но това е отново в границите на статистическата грешка). У тях в най-висока степен измежду всички етноси е представена неутралната езикова нагласа към книжовните правила като проява на неангажираност и нежелание за обществено включване. В доста по-висока степен в сравнение с ромите отрицателната нагласа към днешната кодификация присъства сред определилите се като турци и от друг етнос. Желанието за промяна на правилата в тези две групи би могло да се обвърже с това, че в тях – за разлика от групата на ромите – съществува представеност на езиковата нагласа *желание за участие*. Но в представите им днешните книжовни правила поради своята ретроспективност се превръщат в пречка за пълноценното им участие в обществения живот, поради което те изразяват мнение за промяната им.

Разпределението на критично настроените спрямо сегашната кодификация според признака фактора *жизнен стандарт* не дава основания да се обособи категорично демографска група, чието мнение да тежи при избора на отговора за необходимост от осъвременяване на правилата. Данните на Графика 3 обаче сочат категорично коя демографска група изобщо не участва при формирането на множеството с отрицателна езикова нагласа към днешната кодификация. Това са онези, които са се самоопределили, че *живеят в мизерия* – нито един от тези респонденти не е застъпил нито едното от двете мнения (за

промяна или за запазване на статуквото), а са избирали единствено отговора *не мога да преценя*.

И така, профилът на желаещите промяна на книжовните правила е определен единствено по признака *етнос*, доколкото за такава промяна се обявяват най-често заявителите се в анкетата като *българи*. Групата на критично настроените към днешната кодификация е пъстра от гледна точка и на образователния, и на материалния им статус. Ето защо е трудно да се предположат мотивите, които карат хората от тази група да желаят промяна на статуквото. Доколкото критиците на днешната кодификация не надскочат 1/5 от всички анкетирани като цяло, може да се направи изводът, че резки промени в сега действащите правила в посока на възприемане на граматични иновации или на промени в правописната норма биха се възприели по-скоро негативно, отколкото позитивно от българската езикова общност.

Кой е без мнение?

Според количествените данни при отговорите на твърдението за ретроспективност на днешната кодификация втори по значимост в общата картина на мненията е отговорът *не мога да преценя*, избран от общо 35% от всички анкетирани. Изборът му е свидетелство за изразяване на *неутрална езикова нагласа*, както и за липса на представеност на нагласите *осъзнаване на книжовната норма* и *желание за участие*.

Едно по-детайлно наблюдение на данните във връзка с демографските фактори, показали статистически значима връзка с избора на този отговор, показва кои групи анкетирани имат най-голямо участие при формирането на дела на хората с посочените нагласи. Оказва се, че този дял се формира основно поради най-честото му избиране от три групи анкетирани, обособени според всеки един от посочените по-горе признаци фактори със статистическа значимост.

Според признака фактор *образование* с неутрална езикова нагласа са най-вече хората с основно и по-ниско от основното образование. Предположението ми за липсата на оценка в тези две групи спрямо твърдението, че днешните правила на писмения език са остарели, би могло да се обясни с непознаването им. Причина за това непознаване наред с ниското образование на тези анкетирани е пасивното им поведение по отношение на книжовния език. При общуването на книжовен език те са най-вече в ролите на слушатели, зрители и читатели. Не е трудно да се предположи, че образователният статус на тези респонденти едва ли им отрежда често ролята на автори на писмени текстове в официалното общуване и затова те стоят встрани от активната писмена комуникация. Това означава, че за тях не е съществен проблемът *как се*

пише и как е правилно, който възниква от естественото напрежение между иновациите в устната реч и кодифицираните норми.

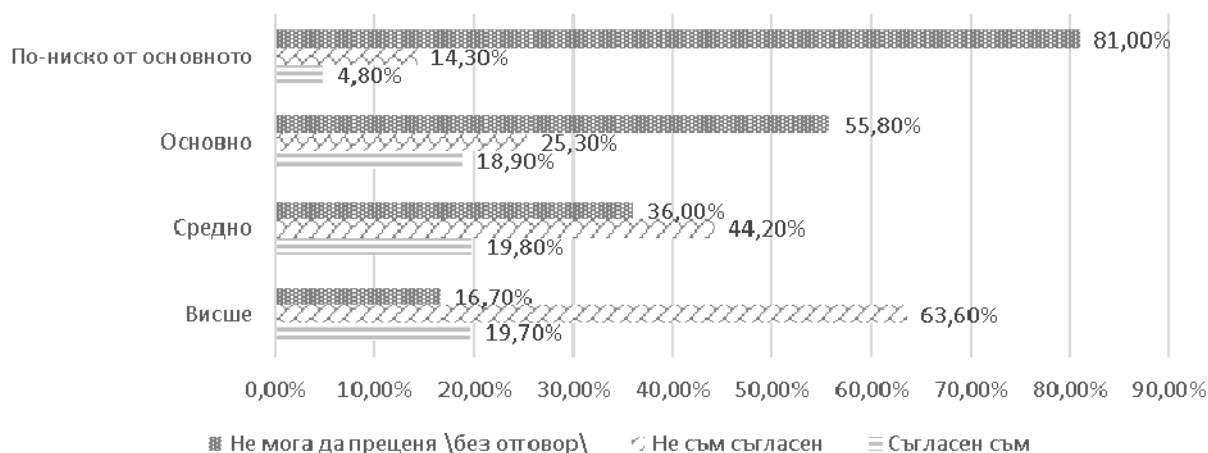
Според признака фактор *жизнен стандарт* изпъкват две демографски групи с неутрална езикова нагласа: това са всички анкетирани, самоопределили се, че живеят в мизерия, и почти 2/3 от заявилите, че живеят с големи лишения. Причините, поради които те не споделят определено мнение, според мен са същите, както и при нискообразованите.

Според признака фактор *етнос* делът на отговора *не мога да преценя* взема определен превес над останалите два отговора и в трите групи, самоопределили се като небългари – при заявилите, че са от друг етнос, роми или турци. При тях делът на изразилите неутрална езикова нагласа спрямо признака *ретроспективност/перспективност* на днешната кодификация е поне два пъти по-висок в сравнение с групата на заявилите, че са от български етнос. Едва ли би могло да се очаква, че тези групи респонденти споделят емоционална привързаност към българския език, доколкото той не е първият им език, овладян в семейна среда. Тъкмо поради това те проявяват неутралност, т.е. ниска степен на чувствителност спрямо характера на писмените правила от гледна точка на признака резултат *перспективност/ретроспективност*.

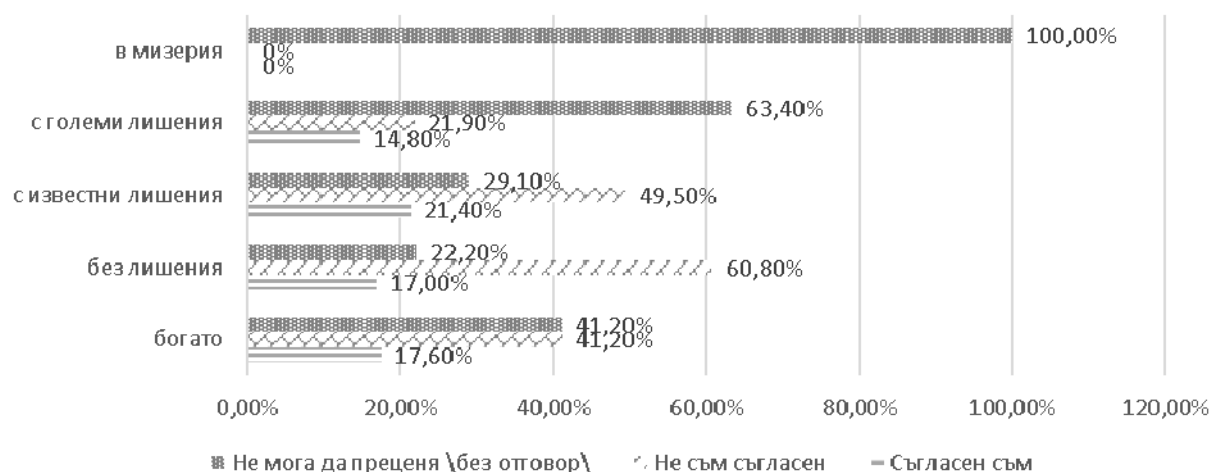
За групите респонденти, предпочели отговора *не мога да преценя* като индикация за *неутрална езикова нагласа* и за отсъствие на нагласата *осъзнаване на книжовната норма*, може да се предположи, че определено странят от дискусиите за писмения книжовен език и неговите правила. Тези анкетирани нямат активно изградено мнение за взаимодействието между кодификацията и устната книжовна реч. Социалният им статус по признаците фактори *образование* и *жизнен стандарт* дава основания да се предположи, че тези анкетирани не се чувстват като членове на групи и индивиди, чиято оценка тежи в общественото езиково пространство.

Най-вероятна причина за проявената от тези демографски групи *неутрална езикова нагласа* във връзка с твърдението за ретроспективност на сегашната кодификация е, защото осъзнават, че не познават добре писмените правила. Въздържат се от категорична оценка поради това, че: имат ниско образование (при признака фактор *образование*); липсва им успешна социална реализация, предпоставка за удовлетворителен материален статус, който да им дава усещане на успешни личности (при признака фактор *материален статус*); българският не е първият им език (при признака фактор *етнос*). Всичко това ги

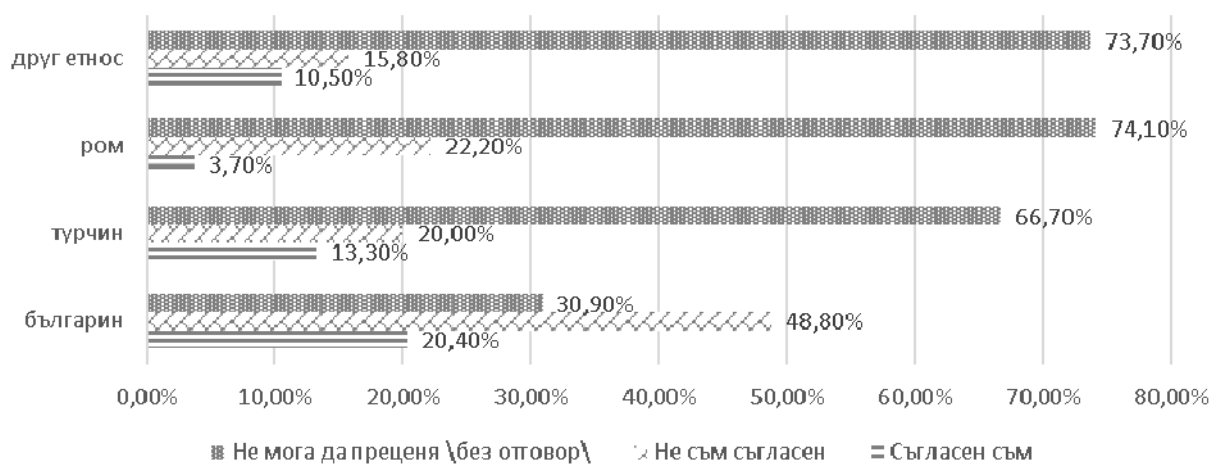
изключва от активните носители на книжовния български език и ги извежда извън обхвата на социалната му база.



Графика 2. Разпределение на отговорите според фактора образование



Графика 3. Разпределение на отговорите според фактора материален статус

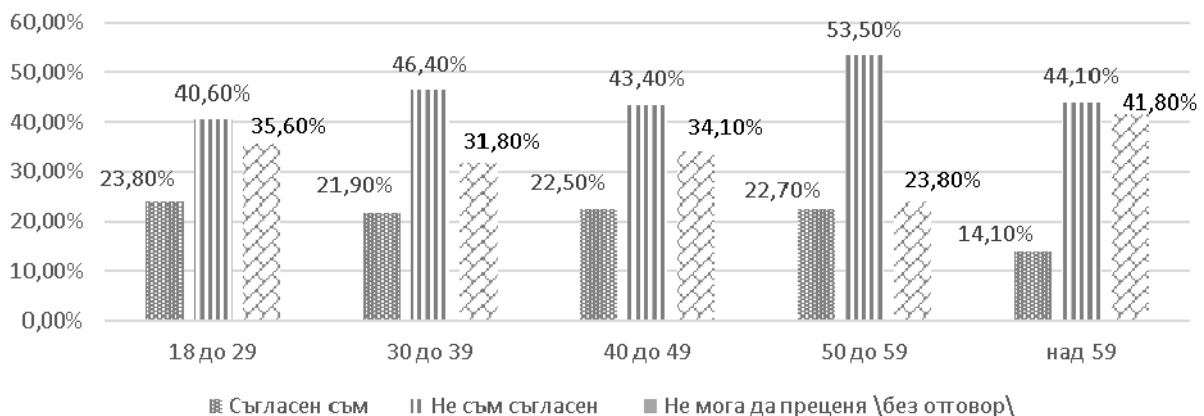


Графика 4. Разпределение на отговорите според фактора етнос

Гласът на младите

Ще завърша анализа на въпроса за ретроспективността на днешната кодификация и с наблюдения върху разпределението на отговорите според признака фактор *възраст*. Макар че при обработката на данните тази демографска променлива не показва статистически значима връзка с отговорите на анкетиранияте, определено смятам, че когато се обсъжда въпросът дали действащите писмени правила са остарели и неадекватни, е важно да се представи и възрастовото разпределение на отговорите предвид динамиката на книжовните норми във времето. Това позволява да се отчете налице ли са значими разлики в двата края на възрастовата ос (в групата на най-младите – между 18 и 29 г., и в групата над 59 г.), по която са разпределени респондентите през 10-годишен интервал според признака фактор *възраст* в анкетата.

Както личи от Графика 5, тъкмо сред най-младите е най-висок делът на избираните отговора *съгласен съм* във връзка с твърдението, че правилата са остарели. Около него се обединяват почти $\frac{1}{4}$ от анкетиранияте в тази група. Важно е да се изтъкне обаче, че изборът на отговора *не съм съгласен* в същата възрастова група е почти два пъти по-висок от избора на отговора *съгласен съм*. Сходно е и съотношението между изборите на двата отговора и в останалите възрастови групи без тази на респондентите над 59 г.



Графика 5. Разпределение на отговорите според фактора *възраст*

В последната възрастова група (над 59 г.) мнението, че правилата са остарели, е най-рядко споделяно, докато обаче при най-младите най-рядко в сравнение с останалите възрастови групи пък е избрано мнението *не съм съгласен*. Това отразява естествената разлика между поколенията по отношение на книжовния писмен език – нормално е най-младите да смятат някои правила за остарели, а най-възрастните

да поддържат точно обратното мнение предвид естествената езикова динамика в устната книжовна реч.

Във връзка с разпределението на отговорите на анкетираниите при променливата *възраст* ясно личи и още нещо. В групата между 50 и 59 г. най-много привърженици има мнението за несъгласие, че днешните писмени правила са остарели и неадекватни. Би могло с голяма степен на достоверност да се допусне, че високият дял на това мнение е резултат от това, че анкетираниите в тази възрастова група не желаят промени в писмените книжовни норми, защото им е късно да се приспособяват към тях, тъй като са в последния етап на своята кариера, но пък са още активни на трудовия пазар.

Естествено е също да очакваме в двата края на възрастовата ос и различна по своето съдържание проява на езиковата нагласа *желание за участие*. Най-възрастните анкетирани не искат книжовният език да губи това, което им гарантира ролята на участници, а най-младите искат книжовният език да включва и онова, което да осигури ролята им на активни участници на *езиковия пазар* (термин на П. Бурдийо). За това и проявите на тази нагласа в двата края на възрастовата ос са противоположни. Най-възрастните анкетирани желаят промени в най-малка степен, а най-младите – в най-висока степен.

Изводи

Като цяло разпределението на отговорите на твърдението от анкетата *Правилата на писмения книжовен език са остарели и неадекватни и трябва да бъдат осъвременени* говори, че днешната кодификация според мненията на българските граждани е перспективна. Едва около една пета от анкетираниите споделят категорично мнението, че писмените правила са остарели. Това говори, че промени в граматичните и правописните правила биха се посрещнали негативно от езиковата общност.

В най-висока степен удовлетвореност от действащите книжовни правила изразяват висшистите, живеещите без лишения и посочилите, че са от български етнос, както и хората във възрастовата група между 50 и 59 г. За тях може да се предположи, че владеят книжовните правила в най-висока степен и виждат в книжовния език пълноценно средство за общуване, което им дава сигурност и предимство пред останалите в кариерен и материален аспект.

Групата на смятащите правилата за остарели е най-слабо представена. Тя е доста разнородна по своя образователен и материален статус, което не позволява да се правят предположения какви са мо-

тивите на тези анкетирани за желаната от тях промяна на правилата. Тази група обаче е определена по етнически и възрастов признак. Най-големи привърженици на осъвременяването на правилата са хората от най-младата възрастова група между 18 и 29 г. Желанието им за промяна на книжовните правила е проява на езиковата нагласа *желание за участие*, доколкото те искат чрез модернизирания книжовен език да си осигурят ролята на активни участници на *езиковия пазар*.

Високият дял на анкетирани, дали категоричен отговор в посока на промяна или запазване на действащите книжовни правила (65%), говори, че тези анкетирани имат *активно отношение към книжовния език и неговите правила*. Тези две групи респонденти споделят във висока степен езиковите нагласи *осъзнаване на нормата* и *желание за участие*. Зад отговорите на тези анкетирани стои убеждението, че познават действащите книжовни норми, и затова застъпват категорично едно от двете противоположни мнения при предложението в анкетата твърдение в коментирания въпрос.

Над една трета от всички анкетирани споделят *неутрална езикова нагласа* във връзка с твърдението за ретроспективност на сегашната кодификация. Това са най-вече нискообразованите, заявилите, че живеят в мизерия или в големи лишения, както и хората, самоопределили се като небългари. Тези респонденти се въздържат от категорична оценка най-вероятно защото не познават книжовните правила и поради това не споделят нагласата *осъзнаване на книжовната норма*. Посочените групи използват пасивно книжовния език. Това ги кара да се чувстват отчуждени от книжовния език и ги маргинализира още повече. Буди тревога, че зад *неутралната езикова нагласа* на значителна част от пълнолетните български граждани стои невъзможността им успешно да се интегрират в обществото поради недостатъчно владение на стандартния език.

ЛИТЕРАТУРА

- Александрова, Томов 2019:** Aleksandrova, T., Tomov, M. Some aspects of the Bulgarian standard language codification as a continuous process. // *Papers of BAS. Humanities and Social Sciences*. Vol. 6, 2019, No. 2, p. 206 – 219. <<http://www.papersofbas.eu/listing/tatyana-aleksandrova-milen-tomov.html>> (21.12.2019).
- Гарвин 1993:** Garvin, P. A conceptual framework for the study of language standardization. // J. Fishman (ed.). *International Journal of the Sociology of Language*. 1993, 100/101, 37 – 54.

Докулил 1952: Dokulil, M. K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace (Příspěvek k diskusi). // *Slovo a slovesnost*, volume 13 (1952), № 3 – 4, 135 – 140. <<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=684>> (29.09.2019).

Станчева 2017: Станчева, Р. Теоретична рамка на изследването на обществените нагласи към българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му. [Stancheva, R. Teoretichna ramka na izsledvaneto na obshtestvenite naglasi kam balgarskiya knizhoven ezik kato faktor pri kodifikatsiyata na normite mu.] // *Български език 64 (2017), Приложение*, 11 – 40. <<http://www.balgarskiezik.eu/p-2017/R-STANCHEVA-full-11-40.pdf>> (28.12.2019).

Станчева 2019: Stancheva, R. Language attitudes and the codification of standard linguistic norms. // *Papers of BAS. Humanities and Social Sciences*. Vol. 6, 2019, No. 1, p. 32 – 48. <<http://www.papersofbas.eu/contents/current-volume-vol-6-2019-no-1.html>> (28.12.2019).